ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.342.24:167

Воронкова В.Г., д. філос. н., професор,
завідувач кафедри менеджменту організацій
та управління проектами
Запорізька державна інженерна академія

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ У ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СОЦІУМУ

Воронкова В.Г. Методологічні засади інформаційної економіки у проблемному полі глобалізованого соціуму. У статті дається аналіз методів дослідження інформаційної економіки у проблемному полі глобалізованого суспільства; визначаються методи моделювання і прогнозування, що є важливими для аналізу подолання економічних проблем сучасності, зокрема, моделювання майбутнього інформаційного суспільства та упровадження його у всі сфери життєдіяльності; обґрунтовуються методи і підходи до аналізу інформаційної економіки, що розвивається в інформаційному просторі Інтернет-економіки.

Ключові слова: інформаційна економіка, глобалізований соціум, сталий розвиток, інформаційне суспільство, інформаційна система, інформаційна економіка, когнітивна праця, Інтернет-економіка.

Воронкова В.Г. Методологические основания информационной экономики в проблемном поле глобализирванного социума. В статье дается анализ методов исследования информационной экономики в проблемном поле глобализированного социума; определяются методы моделирования и прогнозирования, которые есть важными для анализа преодоления экономических проблем современности, в частности, моделирования будущего информационного общества и внедрения его во все сферы жизнедеятельности; обосновываются методы и подходы к анализу информационной экономики, которая развивается в информационном пространстве Интернет-экономики.

Ключевые слова: информационная экономика, глобализированный социум, устойчивое развитие, информационное общество, информационная система, информационная экономика, Интернет-экономика.

Voronkova V.H. Methodological basis of the information economy in the problem field of a globalizing society. The article provides an analysis of methods used for the study of information economy in the problem field of a globalizing society; outlines methods of modelling and forecasting, which are important for the analysis of overcoming economic problems, in particular, modelling of the future development of the information society and its implementation in all spheres of life; substantiates methods and approaches to the analysis of the information economy, developing in the information space of the Internet economy.

Keywords: information economy, globalizing society, sustainable development, information society, information system, information Economics, cognitive work, the Internet economy.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження виходить з того, що методологічні засади інформаційної економіки у проблемному полі глобалізованого соціуму свідчать, що в недостатній мірі використовуються методологічні засади аналізу інформаційної економіки, що розвиваються у проблемному полі горизонтів та часових координат інформаціологічного соціуму. Ми відштовхуємося від наукових прогнозів, розроблених видатними вітчизняними і зарубіжними вченими в наукових проектах та аналітичних доповідях з означеної проблематики, а також монографічних досліджень класиків інформаційного суспільства. Адже практика свідчить, що «замість еволюційного розвитку відповідно до послідовної національної політики країна «витяглася» у фазу стихійного первинного накопичення капіталу, притаманну «дикому капіталізму» [1, с. 6]. Тому актуальною є проблематика методологічних засад розвитку інформаційної економіки у проблемному полі глобалізованого соціуму, про що свідчить гострота упровадження стандартів інформаціологічного суспільства (М. Кастельс).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для нас цінними є розробки наукових проектів

«Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти (версія для обговорення)» / наук. керівник проекту акад. НАН України М.З. Згуровський; статистичні дані світового центру даних з геоінформатики та сталого розвитку (СЦД-Україна); ряд аналітичних доповідей, виконаних співробітниками Національного інституту стратегічних досліджень щодо становлення і розвитку інформаційного суспільства та його еволюції в «суспільство знань»; наукові доробки видатного українського вченого В.Вернадського, який розробив концепцію коеволюційного розвитку та роботи з інформаційного суспільства. Слід зазначити, що XXI ст. проходить під гаслом «інформаціоналізм і мережеве суспільство», основні ідеї якого означено у роботі М. Кастельса «Інформаційне століття: економіка, суспільство і культура». Опрацювавши грандіозний емпіричний матеріал, М. Кастельс дійшов висновку, що в США ще у 1970-х рр. в інформаційних технологіях (комп'ютери) відбулася інформаційна революція [2]. Ця революція привела до фундаментальної перебудови капіталістичної системи і появи того суспільства, яке М. Кастельс назвав «інформаційним капіталізмом». Крім того, інформаційні суспільства стали виникати і в інших країнах, між якими існують значні культурні та інституційні відмінності. Отже, аналіз літератури свідчить, що оперування знаннями в епоху глобалізованого соціуму з необхідністю потрібне для інформаційного суспільства, що проголошує примат інформації, при якому основним джерелом продуктивності виступає якісна здатність суспільства оптимізувати використання факторів виробництва на основі інформації та знання. Розповсюдження інформаціоналізму, особливо інформаційного капіталізму, приводить до виникнення інформації як серцевини, стрижня і субстанційного начала розвитку суспільства та подальшого удосконалення функцій інформаційних технологій для становлення і розвитку інформаційного суспільства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні інформаційні технології дозволили прискорити процеси генерації і формування нових інформаційних ресурсів і створили базу для інтенсивного росту інформації. У теперішній час кількість інформаційних ресурсів щороку подвоюється. Темпи росту інформаційних ресурсів перекрили темпи зростання інформаційних потреб людини, які обмежені і наближаються до своєї межі. Людство зіткнулося з новою проблемою – проблемою засвоєння ними лавино зростаючих ресурсів. В результаті означених процесів наступила епоха інформаційного насичення, чи епоха інформаційної кризи. Вирішення цієї проблеми можливе лише за рахунок науково-технічного, інтелектуального, соціального, інноваційного прогресу.

Проблемна ситуація в тому, що необхідно сформувати методологічні засади розвитку інформаційної економіки, щоб знайти виходи з глухих кутів глобалізованого соціуму та сприяти подальшому ефективному розвитку глобалізації з «гуманним обличчям».

Гіпотеза дослідження. Ми обґрунтовуємо методи і підходи до аналізу такої складної теми, як становлення і розвиток інформаційної економіки в умовах глобалізованого соціуму. На нашу думку, вчені-економісти залишають поза увагою культурну і духовну сферу, так як це прерогатива філософів, проте саме завдяки взаємодії і тісного зв'язку усіх вище перерахованих сфер можна прийти до коеволюційного розвитку соціуму, про який мріяв В.Вернадський, та досягти ноосферного розвитку як природи, так і суспільства, що в цілому означає коеволюційний розвиток цивілізації. Саме у цьому плані філософи сприяють удосконаленню теоретико-методологічних основ досліджуваної теми, так як вирішення будь-якої проблеми має множину варіантів вибору методів (тезаурус), завдяки яких можна досягти розвитку суспільства на основі його прогресу, долаючи стохастичність (випадковість) і слідуючи правилам відбору, тобто на яких засадах цей вибір здійснюється (селектор).

Постановка мети та завдання дослідження. Мета дослідження – розглянути методологічні засади розвитку інформаційної економіки у проблемному полі глобалізованого суспільства.

Досягнення мети потребує вирішення низки завдань наукового дослідження:

– проаналізувати методи дослідження розвитку інформаційної економіки у проблемному полі глобалізованого суспільства;

– визначити методи моделювання і прогнозування, що є важливими для подолання економічних проблем сучасності, моделювання майбутнього розвитку інформаційного суспільства та упровадження його у всі сфери життєдіяльності як особистості, такі соціуму;

– обґрунтувати методи і підходи до аналізу інформаційного суспільства, що розвивається в суперечливих умовах глобалізації;

- з'ясувати сутність і характерні особливості інформаційної економіки та умови її досягнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, одним з основних методів дослідження розвитку інформаційної економіки у проблемному полі глобалізації є метод моделювання інформаціологічних процесів в умовах становлення глобальної цивілізації. Прийнято вважати, що процес моделювання складається з двох основних стадій: 1) визначається об'єкт моделювання та інформаційне забезпечення дослідження; 2) операціоналізація інформації, варіанти якої постійно удосконалюються. Для цього використовують: 1) логіко-інтуїтивний аналіз; 2) формалізацію; 3) квантифікацію. Відповідно виділяють і три класи моделей: 1) змістовні; 2) формалізовані; 3) кванти-

фіковані. Структурна упорядкованість і потенційна можливість квантифікації завдань інформаційного суспільства є важливою характеристикою розвитку економіки у проблемному полі становлення інформаційного суспільства як реакції на виклики глобалізації, проте й як використання формалізованих моделей як класу методичного інструментарію. При цьому слід дотримуватися наступних вимог до побудови квантифікованих моделей аналізу інформаційного суспільства як складного соціального і економічного феномена: 1) сформувати концептуальну схему, що підлягає квантифікації і здатну відобразити більшість властивостей і характеристик інформаційного суспільства, що розвивається в умовах глобалізованого соціуму; 2) точно описати змінні та одиниці виміру інформаційного суспільства, аналіз яких повинен бути виражений кількісно; 3) модельована в ході дослідження ситуація повинна розділятися на ряд простих експериментальних ситуацій, що впливають на загальну динаміку процесів становлення і розвитку інформаційного суспільства. Самими відомими проектами з застосуванням системної динаміки і моделювання сучасного соціуму є моделі Д. Форрестера і Д. Медоуза.

Розробка методологічних основ базується на розвитку математичного підходу до дослідження інформаційного суспільства в умовах глобалізованого світу, який слід умовно розділити на три етапи: 1) математична школа – особливий математичний напрямок в економічній науці 19 ст., засновником якої є французький вчений О. Курно; 2) статистичний напрямок (чи статистична економія) – економічна статистика, що пов'язана з упровадженням інформаційного суспільства; 3) економетрія – напрямок, що виник на базі математичної школи і статистичної економії і становить собою синтез економічної теорії, математики і статистики, уведений норвезьким вченим Р.Фрішем. Є країни, що прогнозують свій розвиток на 50 років вперед, проте це країни зі сталим розвитком економіки, які вже по 30-40 років будуть інформаційне суспільство [3].

На нашу думку, економічна модель розвитку інформаційного суспільства визначається як система взаємозалежних економічних явищ, виражених у кількісних характеристиках і представлена у системі рівнянь. Саме побудова формалізованого математичного аналогу реальних економічних процесів і явищ інформаційного суспільства є ефективним інструментом досліджень глобалізованого соціуму, що є надзвичайно складним соціальним і економічним феноменом. Результат аналізу дозволяє визначити інформаційну систему суспільства як організаційно-технологічний комплекс методичних, технічних, програмних та інформаційних засобів, який направлений на підтримку і підвищення ефективності інформаційних процесів управління. Український дослідник О. Пунченко зазначає і ми з ним погоджуємося: «Стимулювання розвитку інформаційного виробництва буде сприяти прискореному розвитку всіх пріоритетів, мегатрендів, стовпів і напрямів суспільного розвитку, подоланню інформаційної нерівності країн і збільшення потенціалу захисту інтересів кожної особистості,- відмічає О. Пунченко у роботі «Цивілізаційні виміри історії людства» [4, с. 236].

Нами доведено, що розвиток інформаційних технологій у широкому смислі привів до того, що цей сектор виявився об'єктом сучасних економічних та філософських досліджень. Відмічається, що новий напрямок – інформаційна економіка отримав найбільший розвиток у Японії і США, яка розвивається на основі двох підходів – індустріального підходу і підходу зі сторони зайнятості. Індустріальний підхід базується на трьохсекторальній моделі, аналогічній тій, яку у свій час використав Ж. Фурастьє.

В рамках даного дослідження слід зробити висновок, що на протязі останнього століття між цими секторами відбуваються важливі зсуви: від сільського господарства – до промисловості і від промисловості – до інформаційного сектору. Для операціоналізації цих змін були розроблені два індикатори: 1) рівень інформації; 2) індекс інформації. Перший з них відображає співвідношення між загальними витратами домогосподарства і витратами на інформацію. Можна виокремити індекс інформації, що характеризує споживання інформації. Висхідним пунктом для підходу зайнятості в інформаційній економіці відбувся аналіз структури зайнятості, що розроблений Ф. Махлупом [5] і пізніше удосконалений М. Поратом [6]. Ф. Махлуп [5] прийшов до висновку, що у доповненні до традиційного сектору послуг з'явився ще один, що називається інформаційним сектором економіки. Нами проаналізовано, що інформаційний сектор економіки складається з таких сфер, як освіта, дослідження, медіа, інформаційні служби. Робиться висновок, що конституючою особливістю інформаційного сектору є ті види зайнятості, які називають «інформаційною працею».

В контексті нашого аналізу під інформаційною працею, згідно Ф. Махлупа, є виробництво, обробка і розподіл інформації. Серед інформаційних працівників слід виділити виробників інформації та її користувачів. Проте інформаційна економіка з її двома підходами стикається з серйозними труднощами, так як не визначена до кінця роль інформаційної праці. Постіндустріальне суспільство розвивається у напрямку інформаційного суспільства, яке переходить в «суспільство знань», між якими також є відмінності. За Д. Беллом, рушійними силами переходу до інформаційного суспільства є, перш за все, технічні інновації (в основному в макроелектроніці), експоненціальне зростання і диференціація знання. Можемо констатувати, що якісний і кількісний приріст знання і техніко-економічний ріст в інформаційному секторі є взаємопов'язаними у цьому процесі, хоча вони детермінуються і соціальними змінами,

наприклад, зростаючим значенням науки. Інформація, що розглядається як фундаментальний соціальний тренд, продовжує орієнтуватися на іманентні правила інформаційної системи, організованої у відповідності з принципами ринкової економіки. Останнє вимагає долати флуктуації – випадкові зовнішні впливи, що можуть змінити ситуації вибору шляху формування суспільства нової якості.

Що стосується динаміки і модальності інформаційного суспільства, то її визначають не стільки теоретичні знання, стільки стремління до максимізації прибутку, конкуренції, необхідності у технологічному обновленні, а також посиленні функцій держави щодо агрегації економічних інтересів. І в цьому смислі інформаційне суспільство слід розглядати не стільки як постіндустріальне суспільство, стільки як інформатизоване індустріальне суспільство, що живе за законами ринкової економіки. Не випадково виділяється кондратьєвський цикл розвитку економіки, пов'язаний з розвитком інформації, комунікації та системної кібернетики, що отримали розвиток з 1990-х рр., в основі якого розвиток ключових галузей – інформаційна-комунікаційних технологій, біотехнологій, психосоціальних технологій, нанотехнологій, та перехід від індустріального суспільства до «суспільства знань».

Накопичення результатів емпіричних досліджень дозволило зробити висновок, що сучасне суспільство характеризується як інформаційне, якщо в його основі - умови відтворення наукового знання. Сцієнтизація суспільства супроводжується зростаючою рефлективністю, що означає, що соціальні структури і процеси у суспільствах знань майже виключно орієнтовані на рішення, які послідовно трансформують знання в дійсність, – відмічає Е. Гідденс [7]. З однієї сторони, наукове знання у формі природничо-наукового знання трансформується у технології і раціоналізує відношення суспільства до природи; з іншої сторони, соціально-гуманітарне знання трансформується у дії і в контекст прийняття рішень, раціоналізуючи, таким чином, інтерпретативну систему (культуру) суспільства. Подальший аналіз засвідчив, що форми праці стають більш гнучкими завдяки інформаційним технологіям і з'являється термін «когнітивна праця». Специфічною особливістю інформаційної економіки, що формується на наших очах, є процес створення і обробки інформації. Разом з тим інформаційні і комунікаційні технології слід розглядати у якості медіуму, постільки вони одночасно створюють нові форми, новий попит і зміст праці, так як агент роботи зі знаннями є когнітивним працівником.

Внесок концептуального характеру М. Кастельса у тому, що панівні функції і процеси в інформаційну епоху у все більшій міру організовані навколо мереж, що визначаються певною сукупністю взаємопов'язаних вузлів. Мережі відкриті, здатні до необмеженого розширення, динамічні і можуть відновлюватися, не ліквідовуючи систему, а те, «що наша епоха визначається мережами не означає «кінця капіталізму». Мережі дозволяють капіталізму вперше стати дійсно глобальними і організованими на основі глобальних фінансових потоків, у яких прикладом слугують глобальні «фінансові казино». Гроші, які тут програють і виграють, сьогодні тут мають більше значення, чим ті, що заробляються у процесі виробництва. Проте гроші відокремилися від виробництва, так як ми живемо в капіталістичну епоху, яка культивує інше відношення до грошей, відокремлене від виробництва. Розвиток мереж, культури реальної віртуальності, інформаціоналізм і особливо використання в інформаційному капіталізмі не відбувається сьогодні без перешкод. З точки зору Кастельса, у новому світі з його глобалізацією економіки і залежністю від глобальних ринків капіталу держава стає все менш міцною. Спостерігається глобалізація злочинності і створення глобальних мереж, які знаходяться за межами контролю окремої держави, які стають вузлами більш широкої мережі влади.

Ми розділяємо думку М. Кастельса [2] про те, що останнім часом Інтернет перетворився з інфраструктури для задоволення тих чи інших потреб суспільства і бізнесу, обміну інформацією та знаннями на фактор суспільного виробництва. Швидкісний Інтернет та технології, що створені на його основі, дають можливість скоротити витрати і підвищити конкретність компаній, галузей та національної економіки. Вони дозволяють подолати суттєві перешкоди економічного розвитку – фізичні та просторові, – оскільки уможливлюють віртуальний обмін інформаціями та ідеями. Зважаючи на роль, яку відіграє Інтернет в економіці та суспільстві більшості країн світу (окрім, найбідніших), експерти почали процес його «концептуалізації» як одного з основних рушіїв технологічного, суспільного прогресу та економічного зростання. Лідером цього руху є Всесвітній економічний форум (ВЕК, World Economic Forum), який створив концепцію «інтернет-економіки», що визначається як сукупна купівельна спроможність для інтернет-користувачів.

Висновки. Можемо узагальнити, що, розглянувши методологічний аспект вивчення проблеми інформаційного суспільства у проблемному полі глобалізованого соціуму, ми прийшли до висновків, що саме розвиток інформаційних технологій у широкому смислі привів до того, що цей сектор виявився об'єктом сучасних економічних та філософських досліджень. Відмічається, що новий напрямок – інформаційна економіка отримав найбільший розвиток у Японії і США, яка розвивається на основі двох підходів – індустріального підходу і підходу зі сторони зайнятості. Проаналізовано індустріальний підхід, що базується на трьохсекторальній моделі, аналогічній тій, яку у свій час використав Ж. Фурастьє. На протязі останнього

століття між цими секторами відбуваються важливі зсуви: від сільського господарства – до промисловості і від промисловості – до інформаційного сектору. Нами проаналізовано, що інформаційний сектор економіки складається з таких сфер, як освіта, дослідження, медіа, інформаційні служби. Робиться висновок, що конституючою особливістю інформаційного сектору є ті види зайнятості, які називають «інформаційною працею». Під інформаційною працею, згідно Ф. Махлупа, є виробництво, обробка і розподіл інформації. Робиться висновок, що сучасне суспільство характеризується як інформаційне, якщо в його основі конституючою умови відтворення наукового знання. Таким чином, вищеприведений аналіз дозволяє зробити висновок, що головними детермінантами інформаційної економіки для будь-якої країни є: 1) кількість користувачів Інтернету; 2) середній рівень доходів на душу населення; 3) збільшення кількості користувачів Інтернету.

Перспективи подальших наукових досліджень конституючою аналіз інформаційного суспільства – мережевої економіки, інформаційної економіки, мережевого суспільства, електронного врядування, проблем людини в умовах інформатизації соціуму.

Список літератури:

1. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий(2020–2030 роки) часові горизонти (версія для обговорення) / наук. керівник проекту акад. НАН України М.З. Згуровський // Міжнародна рада з науки (ICSU); національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»; Інститут прикладного системного аналізу НАН України, МОН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. – Київ: НТУУ «КПІ», 2015. – 36 с.

2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / М. Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 607 с.

3.Воронкова В.Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри: [монографія] / В.Г. Воронкова. – Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. – 272 с.

4. Пунченко О.П. Цивилизационное измерение истории человечества: [монография] / О.П. Пунченко. – Одесса-Астропринт, 2013. – 448 с.

5. Maclup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States / F. Maclup. – Princeton, 1962. – 436 p.

6. Porat V. The information economy: Definition and measurement / US dept. of commerce. – Wash.: US GPO, 1977.

7. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Гидденс Э. [Пер. с англ.] – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 120 с.